

N. PÁL JÓZSEF

A trauma utóéletének változatai

TRIANON ÉS A MAGYAR POLITIKAI GONDOLKODÁS, 1920–1953

Rákosi Viktor 1903-ban megjelent regényének főhőse, Simándy Pál tiszteletes a föltámadás ünnepén utolsó erejével is kétségbeesetten húzta kicsi erdélyi falujában a gyülekezet kiürült templomának harangját, amikor már mást nem tehetett. Nem tudom, hogy a megjelenése idején még jobbra komolytalannak vélt *Elnémult barangok* befejező jelenete eszébe ötlött-e valakinek, de tény, hogy 1920. június 4-én, a trianoni békeszerződés aláírásának pillanatában az ország valamennyi harangja megkondult, s a haza maradékában tíz percre megállt az élet. Esztendő múltán a magyar törvénytárban gyászkeret övezte a becikkelyezett szerződés preambulumát, hogy örök időkgig emlékeztessen a történelem eme szinte példátlanul brutális fordulójára. A békecsinálók műve gazdaságilag és földrajzilag egységesnek tudott területeket tépett széjjel, a magyar történelmi tradíció alapjaihoz tartozó tájegységek, városok kerültek új államok fennhatósága alá, s a változás a korábbi ország magyar családjainak (rokonságának) a jó részét is közvetlenül érintette, de az országcsonkolás okozta tudati és pszichés sokk nemcsak ezen okok miatt vált ma már elképzelhetetlen méretűvé, hanem azért is, mert ami történt, az esztendőkkorábban szinte senkinek nem jutott volna eszébe, talán még lázálmában sem. A „boldog békeidők” korának sikermámora éppen hogy a történetekkel ellentétes várakozást keltett a nemzetben. Bárki, aki széttelkiint mondjuk a Gellérthegyről, ma is rögvest megállapíthatja: Budapestet nem egy kilencvenháromezer négyzetkilométeres ország fővárosának építették föl néhány évtized alatt, s a századfordulóra elkészült Parlament is azt akarta hirdetni a maga monumentalitásával, hogy itt bizony a térség legnagyobbra hivatott nemzetéről van szó. Nem csak Rákosi Jenő álmodozott Mátyás király újjászülető birodalmáról a századelőn, a meglódult – de a társadalom alsóbb részeit érintetlenül hagyó és feszültségektől sem mentes – polgárosodás tévútra vitte a közvélemény-formáló értelmiség nagy részének a tudatát is. A háború, az összeomlás és a békeszerződés egy hamis biztonságérzetben leledző, a megváltozott körülményekre (többek között a nemzetiségi-tudatban) nemigen figyelő nemzet önképét érte – Ady (és például Kós Károly) kétségbeesett hangú figyelmeztetései egyedül álltak a korban –, így a történelmi trauma még inkább földolgozhatatlanná vált.

A sokkra adott nemzeti és politikai válasz tehát még torzulásoktól terhelt formáiban is törvényszerű volt, az egekre kiáltó igazságtalanság szüntelen hangoztatása betöltötte az egész országot – a két világháború közötti Magyarországon egyszerűen nem lehetett a békediktátum *elfogadására* gondolatot vagy bárminő koncepciót építeni. Nem csak a diákok kezdték s végezték a napot Papp-Váry Elemérné született Sziklay Szeréna díjnyertes *Magyar Hiszekegyével*, a szellemi életnek sem volt olyan valamirevaló alakja, aki ne emelte volna föl a szavát az ellen, ami történt. A *Vérző Magyarország* című reprezentatív albumot egyenesen a nem igazán harcias alkatú Kosztolányi Dezső szerkesztette (ő, sokakkal együtt, a szülőföldjét is elveszítette), de szerepelt benne Babits Mihály, Gárdonyi Géza, Hevesi Sándor, Jászai Mari, Karinthy Frigyes és Krúdy Gyula csakúgy, mint a kor konzervatív személyiségei vagy – megidézve – a magyar és az európai szellemi élet halott nagyságai. A fájdalom kimondásának levethetetlen kényszere természetesen vadhajtások felnövésére is bőven adott alkalmat, az is megesett, hogy a traumát aprópénzre váltotta a (talán) kalmárkodó szándék – igencsak esendő alkotói tehetségről árulkodó plakátok, képeslapok, festmények, szobrok áradata lepte el akkor az országot, fölöttébb bárgyú dalocskák, versezetek is születtek –, de aki végigforgatja Pomogáts Béla gyűjteményét (*Querela Hungariae, Trianon és a magyar irodalom*), vagy például Szörényi László tanulmányát (*Kosztolányi regényeinek motiváló tényezői*), az fölismerheti, hogy egyrészt a

legkiválóbbaknál soha nem a bosszúálló gyűlöletkeltése volt a fő szöveg, másrészt hogy valóban akadhat a történelemben olyan pillanat, amelynek során a nemzeti szenvedés képes (esztétikai értelemben is) értékképzővé válni. Mindezek mellett természetesen igaz az, hogy a kor közhangulata és vezérlő *politikai gondolata* – legalábbis a honi propaganda retorikai szintjén – a „mindent vissza” kérdése körül forgott, az azonban már egyáltalán nem áll – s többek között ezt bizonyítja e kötet is –, hogy az irredenta szándékok olyannyira homogének és visszabeszédet nem tűrők lettek volna, amint azt az előző korszak befekettítéséért mindent elkövető 1945 utáni rezsim megpróbálta a fejünkbe verni.

Ha a történetekhez való tudati és pszichés viszony földolgozását a két világháború között az tette lehetetlenné, hogy egyszerűen „muszáj volt” a traumához kötött, frusztráltan emocionális és morális elemeket folyvást ébren tartani, akkor az újabb korforduló utáni számvetést az gátolta meg durva módon, hogy Trianon a „tabuk tabujává” lett igen hosszú időre. Olyan nemzetekkel kerültünk kötelezően „baráti” (sőt testvéri) szövetségbe, amelyekkel elődeinknek elintézetlen százados vitáik voltak, s a velejéig hamis „szocialista internacionalizmus” jegyében anynyira vigyáztunk a szomszédos népek „érzékenységére”, mintha mi lettünk volna az egyedüli bűnösök már az idők kezdetén is. Úgy látszik: ez az ország csak akkor lehet méltó új urai (és szomszédai) elismerésére, ha egyszerűen elfelejti, hogy például a területe nemrég még háromszorosa volt a maiénak. Így az első világháború előtti nagy nemzetállami mítosz szorgosan elhintett illúziója, az 1920 utáni sokkot követő, kétségbeesetten torzult, a politikai realitásokat tudomásul venni kevésbé képes protestálás, majd a kommunista éra hazug, folyvást a magyar „nacionalizmus” ellen hadakozó amnéziás terápiája – egymásra épülve – törvényszerűen tette meg a maga hatását. A magyarság önreflexiók képessége, a nemzettudat szinte *történelmi dugóhúzóba* kerülve zuhant egyre gyorsuló sebességgel a semmibe, kialakítva azt az amorális viszonyrendszert, amiben – a szabadabb szó eljövételének az idejétől, tehát a nyolcvanas évek második felétől – legsajátabb gondjaink fölvetésére a „válasz” csak a betokosodott emlékfoszlányokat még őrző dühös vagy illúziókergető indulat lehetett csupán, esetleg – sokkal nagyobb mértékben – a tökéletesen érdektelen közömbösség. Hiába került a „kérdés” néhány esztendőre konjunkturális helyzetbe: Trianonról higgadtan szólni ma is csaknem lehetetlen – még saját portánkon belül is! –, hiszen az emlegetett kétféle „viszony” – vagy ezért, vagy azért – egyként alkalmatlan például a hiteles történelmi tények számbavételére.

Az első világháborút lezáró békeszerződések Magyarországra vonatkozó részéről valló szaktudomány ezért van eléggé lehetetlen helyzetben még ma is. A történetírás a társadalom nagyobb hányadát nemigen érdekli, aki meg nagyon is kíváncsi a témára, az a szakkönyvekből képtelen kiolvasni a mindenben és minden korokban csak nekünk igazat adó nemzeti heroizmusnak és a (természetesen geográfiai) jóvátételben való bizodalom ígéretének azt a hangját, amit hallani szeretne. Az indulat és a közömbösség sajátos egyvelege veszi hát körül ezt a napi politika által is – lásd a magyar kisebbségek helyzetét – megterhelt témát, így aztán e majd nyolc évtizedes históriát nyugodtan nevezhetjük a magyarság – és a térség – története tudati és egyéb hatásaiban legelevenebb „örökségének”, amely éppenséggel *történelemmé válni* képtelen a leginkább, noha ma már minden lényegesebb dolog tudható (elolvasható) arról, hogy mi is történt 1918–20 között meg a második világháborút követő – megismételt – rendezés során. Az emocionális értékítéletet, az érzelmektől átfűtött hangot *szükségszerűen* mellőző történetírás – Ormos Mária *Padovától Trianonig* című, 1983-ban megjelent könyve volt az első jelentős mű – elvégezte már a legfontosabbakat. Arday Lajos, Fülöp Mihály, Galántai József, Raffay Ernő és mások után Bethlen István monográfusa, Romsics Ignác látszik ma a leginkább szorgalmasnak, s nem csak a konkrét történéssor értelmezésében és dokumentálásában. Ő az első kutató, aki az egész kérdéskör historiográfiájára is tekint, s a történet tágabb összefüggésrendszerét – valamint annak tudatformáló, tudattorzító hatását – is a látókörébe vonja, a távolabbi előzményektől egészen a jelenkori tanulságokig és következményekig. Föltárta és közreadta az Amerikai Egyesült Államok második világháború alatti béketerveinek titkos iratait, még 1992-ben, önálló kötetekbe gyűjtötte hírlapi cikkeit és szaktanulmányait (*Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, 1996; *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*, 1998), most pedig – részben doktori vizsgára készülő – egyetemi tanítványai dolgozatait segítette könyvvé formálni. Mindez így együtt már nemcsak történelmi teljesítménynek jelentős, de

műhelyteremtő munka is, vagy legalább annak a csírája. A gyűjteményt már csupán ezért is illik üdvözölni.

Tizenkét munkát tartalmaz ez a kötet, amelynek a címe kissé – szükségszerűen? – pontatlan. Nem a magyar politikai gondolkodás *egészének* Trianonra vonatkozó történetét ismerhetjük meg természetesen, hanem tizenegy jeles (vagy egyáltalában nem jeles, de jelentős szerepet játszó) történelmi személyiségnek a békeszerződéshez s annak következményeihez való viszonyát, illetve a mindezzel kapcsolatba hozható gondolatait. (Egy tanulmány nem „portré”, hanem eszmétörténeti-ideológiai jelenséggel, a transzszilvanizmussal foglalkozik.) A dolgozatok egy része a megformáltságra nézvést a – nagyon hasznos és fontos – „első föltárás”, ismerkedés-ismeretterjesztés szintjén van még, gyakoriak a kommentáló bemutatásra utaló leíró jegyek (általában sokat idéznek a szerzők), stiláris döccenők (például nem tudom, hányszor olvastam, hogy Bethlen „beszédében figyelmeztetett arra, hogy...”), szerkesztésbéli gyarlóságok is terhelik néhol a szövegeket, de föltűnő a témaválasztás következetességének az az alázata, amire leginkább az anyagfeltárásnak (ha tetszik: az olvasottságnak) és az anyagkezelésnek az alapossága utal, hiszen ez nem mindig sajátja a pályakezdő szakembereknek. (Ungváry Krisztiánról – 1956-os dolgozatai és Budapest ostromáról írt nagymonográfiája okán – tudom, Zeidler Miklósról pedig sejtem, hogy már nem igazán „pályakezdők”, ez az írásukon, itt főleg az utóbbián, nagyon meg is látszik.) A szerzők karakteres egyéni állásfoglalásra vagy értékítéletre csak nagy ritkán vetemednek (vagy ha mégis, akkor rendre csak a konklúziót szinte mindig „iskolás” fegyelmezettséggel összegző utolsó bekezdésekben), de mindannyiukra jellemző a maximális tényisztelet, még inkább egy olyan higgadt, bármifajta előítélettől mentes hang, amely e neuralgikus viszonyoktól befolyásolt téma kapcsán különösen örvendetes.

Romsics Ignác, a tanár-szerkesztő (a Szekfű-portrét író ifj. Bertényi Iván volt a segítője) az előszóban úgy mondja, hogy a „tizenegy személyiség öt nagy politikai irányzatot és – különböző átmenetekkel – két nagy tevékenységi és létformát reprezentál”. Teleki Pál, Bethlen István és Szekfű Gyula a konzervativizmus, Gömbös Gyula, Milotay István és Szálasi Ferenc a szélsőjobboldal képviselője, Jászi Oszkár és Bibó István a „szocialisztikus irányzatokkal is érintkező liberális demokrácia” (az utóbbi esetében én ebben – a megtévesztő áthallások, no meg Bibónak a népiséghez való ismert viszonya miatt is – kissé kételkedem) eszményét vallották, Németh László a népi mozgalomhoz, Révai József a kommunizmushoz tartozott, Bajcsy-Zsilinszky Endre pályájának iránya pedig – remélhetőleg – közzismert. A „tevékenységi formára” nézvést a hivatásos politikustól (Bethlen, Gömbös) az egyáltalában nem politikus Németh Lászlóig terjed a skála, néhol szinte szétszálazhatatlan szférákkal, hatástörekvésekkel persze. Akad, aki akkor is politizált, amikor lapot szerkesztett, vagy éppen az itt – Kim Jiyoung által – bemutatott és elemzett, a második világháború utáni rendezésre gondoló Erdély-könyvét fogalmazta (Bajcsy-Zsilinszky), aki akkor is „csak” teoretikus volt, amikor miniszteri stallumot kapott (Jászi Oszkár); akad, aki „céhes” szakemberként is mindig a politikai közhangulatot befolyásolta (Szekfű), s olyan is, akinél a munkásság publicista és politikusi részét nem érdemes szétválasztani, mert semmi értelme (Révai József). Elősorolni mindezeket nem azért szükséges, hogy bizonyítsuk e sokra hivatott fiatal történészcsapat érdeklődésének és szemléletének példás tágasságát, hanem azért, mert mindez tanúsíthatja: a trianoni trauma (és általában a történelemről-politikáról való gondolkodás) – indítatások, elképzelések, vélemények sokaságának gyakran egymás mellett „elbeszélő”, gyakran egymással összekeveredő kavalkádját eredményezve – oly mértékben átfonta a magyarországi közéletet, hogy ez már önmagában is jelezheti azt a valószínűleg örökre jóvátehetetlen botrányt, ami 1945 után bekövetkezett, s azt is, hogy miért voltak a szerzők kénytelenek a vizsgálódást 1953-nál befejezni. *Éppen arra utal e sokszínűség*, hogy az értékes (és értéktelen) gondolatoknak, a vitáknak és az emócióknak milyen tömegét temette „élve” maga alá (no meg az idegek alá) – s tette ezzel a problémákat „kibeszélhetetlenné” és megemészthetetlenné – az az uralmi szisztéma, amely a múltat csak azért akarta végképp eltörölni, hogy maga nyugodtan uralkodhassék egy vakká és süketé tett nemzetén, mindörökkön örökké. A kommunista hatalomátvétel nyomán kihirdetett boldog világ „történelemszemléleti etikája” ugyanis arról szólt, hogy a megelőző korban mindenki mindent rosszul csinált (tulajdonképpen egyformán rosszul), kivéve persze az „élcsapat” állandóan üldözött lényeglátóit.

Amint már szóba hoztam, a gyűjtemény egyik nagy erénye – a szerkesztő is fölhívja rá a figyelmet –, hogy fegyvelmezett vonalvezetésű elemzésekkel tudatosítja: nem igaz, hogy a Horthy-rendszer hivatalos (uralmon lévő) képviselői csakis „totális” vagy „integrális” revízióban gondolkodtak. Azt, hogy az egyként erdélyi származású Teleki vagy Bethlen szíve mélyén mi rejlett, én nemigen firtatnám – túl nagy kétségeim persze nincsenek –, de Ablonczy Balázs és Péteri Lóránt dolgozata pontosan azt dokumentálja meggyőzően, hogy a korszak e két reprezentatív személyisége terveiben képes volt vágyait a történelmi felelősséggel és a – remélt – lehetőséggel összhangba hozni, s azt, hogy elképzeléseik változtak az időben, s alkalmazkodtak *a kifejtés alkalmához* is. Történelmi, gazdasági, gazdaságföldrajzi, eszmei (ti. a Szent István-i állameszmét követő) érvek természetesen öröklött világképükben és a múlt tapasztalataiban gyökereztek (Ablonczy még „konstruált premodern ideológiáról” is beszél), a nemzetiségekről is makacsul csak azt gondolták, hogy „bánni kell velük”, de figyelembe véve a geopolitikai és az etnikai realitásokat, legföljebb egy „optimális” revízióban reménykedtek, s minimális programként megelégedtek volna a magyarlakta területek visszacsatolásával (plusz népszavazás a „vegyes” térségeken) és az autonóm Erdéllyel, *inkább* magyar fönnhatóság alatt persze. Nem vallotta a „mindent vissza” harsogó ideáját még az a Gömbös Gyula sem, akiről egyébként – Pritz Pál diplomáciatörténelmi könyvéig – jobbra csak mint a „totális fasiszta diktatúra” megteremtőjéről olvashattunk monográfiát. A kötet talán legérettebb, forrásbőségben, anyagkezelésben, határozott témavezetésben egyaránt profi szakemberre valló – stílusban is jól kimunkált – dolgozata éppen a rossz emlékü miniszterelnökről szól, s tudományos újdonságot is tartalmaz. Zeidler Miklós először közli és elemzi Gömbösnek az olasz vezető számára 1934-ben készített revíziós tervezetét, amelynek történelemformáló szerepe ugyan egy fikarcnyi sem lett, de annyi most kiderül róla, hogy még a Duce is „józannak, tárgyilagossnak és mérsékeltnek” mondta (aztán persze, fontosabb dolgai lévén, nem törődött vele). Gömbös ugyan túllépett volna az etnikai határokon, stratégiai, gazdasági megfontolásai voltak elsősorban, növelni akarta az ország védelmi képességét, de korántsem követelt vissza „mindent”. Kétségtelen, hogy a „keresztény magyarság új honfoglalásának” szükségességét propagáló, a harmincas évektől feltétlenül németbarát és egyre inkább a „totális állam” eszményét valló Milotay István – róla szólva Lengyel Attila inkább pályaképet adott, mint problémacentrikus elemzést – minden jelenséget az „integer Magyarország” egyetlen tudott lehetőségéhez mért, de *valóban mindent* – Horvátországot is! – csak Szálasi Ferenc akart visszakapni (róla Ungváry Krisztián írt néhol vitriolosan találó fordulatokkal megtűzdelt dolgozatot). Igaz, a nagyon szokimondó, de fölöttébb „lóugrásszerűen” gondolkodó „nemzetvezető” a „Hungária Egyesült Ösföldek” koncepciójának az érvényre jutásához előbb (vagy egy időben?) a földgömböt is átszabta volna, s – tökéletesen elvetve a választás egyéni szabadságát – szakítani akart a magyar nemzetiségi politikai gyakorlattal (hatalomra kerülve üdvözetlet küldött például a román vasgárdista vezérnek).

Aki a teljes revízió gondolatától a bethleni koncepció képviselőjén át a „megbánásig”, sőt a revíziós propaganda kérlelhetetlen ostromozójának a szerepéig is eljutott (igaz, csak 1945-ben!), az Szekfű Gyula volt. Ifj. Bertényi Iván éppen azért vállalt nehéz feladatot, mert a jeles historikus a kérdéssel szorosabb értelemben nem foglalkozott, soha nem mondott ki nyíltan semmit, legalábbis a revízió méretére vonatkozóan nem (ezért is lehet arra gondolni, hogy mindent követelt, mondja találón és szellemesen a szerző). Tény, hogy a Szent István-i állameszmét ő komolyan vette, hitte, hogy a nemzetiségekre ahhoz szükség van, s hogy példás és türelmes bánásmód esetén ők vissza is akarnak majd térni Magyarországhoz. Ezért is utasította el ő a „vérségi” magyar nemzetfölfogást (abból a logika szerint csak az etnikai revízió következhetett volna), a külhonban rekedt magyarság olyan identitáskeresési törekvéseit, mint a Sarló-mozgalom vagy a transzszilvanizmus, s ezért került szembe a népi mozgalom történelemképével – személy szerint leginkább Németh Lászlóval –, amiről (és akiről) úgy vélte, hogy etnikai nemzetfölfogásával és a Duna-gondolattal éppen a történelmi magyar állam eszményéről mond le. A transzszilvanizmus és a népi mozgalom valóban kultúrnemzeti alapozású elképzelés volt, s fókuszában nem a területi revízió elsődlegessége állt. Balogh Piroska gazdagon dokumentált tanulmánya először mutatja be alaposan, hogy az erdélyiség politikai, majd kulturális gondolata hogyan került át – például Bethlen Istvánnál – a hivatalos magyarországi revíziós elképzelések propagandisztikus érvrendszerébe az autonómia-elképzelések kapcsán, s azt is fölvillantja – előhíva

mintegy a Duna-konföderáció elvét –, hogyan „találkozhatott” azzal a népi mozgalommal, amihez egyébként az eszmeiség tudati-morális kötődése véleményem szerint sokkal erősebb volt, mint ahogy az a transzszilvanizmussal foglalkozó, egyre bővebb irodalomból kiderülhet (Kós Károly vagy Tamási Áron kapcsolataira és világképére elég talán utalni). Bárdi Nándor majdnem lehetetlen feladatra vállalkozott, de korrektül oldotta meg. Németh Lászlóé talán a leginkább szerves gondolatrendszer a században, nem volt hát – akárcsak Szekfű Gyulának – „önmagában álló” véleménye Trianonról. A teljes Európa kulturális útjának és lehetőségeinek az újragondolásából született meg a – történetileg és politikailag determinált viszonyok miatt – *szükségszerűen* közös kulturális vállalkozásként is fölfogott Közép-Európa koncepciója, amely gyökereiben ugyanúgy morális karakterű volt, mint az egész életműve, és az emberi életvezetési stratégiák minőségi újrafogalmazásán nyugodott. Az államnemzeti fölfogást elutasította (például Szekfűt is), a revízióról mindig mint belső önvizsgálatról beszélt, *példát* akart adni a szomszédoknak, s nem legyőzni őket, ahogy a szerző is mondja, a közös sorsra figyelmeztetett, s egy heroikus magatartásmodellt követve nemcsak a „szükségből erényt” (Cs. Gyimesi Éva fordulata) kovácsoló transzszilvanizmussal tartott morális és tipológiai rokonságot, hanem azzal a Bibó Istvánnal is, aki éppen az ő ideáját fordította le a maga „politológusi” nyelvére. Az *író-gondolkodó* Németh elképzelése nemcsak azért nem lett reális *politikai* alternatíva, mert nem volt meg a támogatottsága sem itthon, sem külhonban, hanem azért sem, mert az ő erkölcsi életfölfogása mindig törvényszerűen keresztezte az érdekérvényesítésre törő politikák (vagyis mindenféle politika!) és hatalmi aspirációk fölfogását. Pontosan ezért lehet Bibó is örök erkölcsi példakép anélkül, hogy valaha is képes lenne „aktuálissá” vagy „reális koncepcióvá” válni. (Hiába volt a szellemi ellenállás közös szimbóluma például, amióta összedőlt a szocializmus, nem kell senkinek.) Az ő minden fél érdekére s a legkevesebb feszültséggel járó stabilitás igényére figyelő, folyvást az egyensúly lehetőségét kereső elemzése az bizonyítják a trianoni téma kapcsán is, akárcsak Németh László vagy Jászi Oszkár útja: a kiegyenlítés, a (tej)testvériség, a szükségszerű együttműködés, a föderáció gondolata mindig a vesztes vagy a vesztesre álló náció gondolata volt errefelé. Így aztán az sem csoda, hogy annyi jó szándékú koncepció született magyar nyelven a térség gondjainak rendezésére, amelyekben persze rajtunk kívül senki sem hitt soha. Lukács Zs. Tibor Bibóról, Richly Gábor–Ablonczy Balázs Jászi Oszkáról (ez talán a legjobb stílusú portré) írott tanulmánya nemcsak a fegyelmezett gondolatvezetés miatt meggyőző, hanem azért is, mert képes érzékeltetni valamennyit e két eltérő alapvetésű gondolkodó esendőségéből (például Jászi javíthatatlanul naiv teoretikusságából vagy Bibó nyakas Horthy- és középosztály-ellenességének túldimenzionálásából a békeszerződésért való közvetlen felelősség kapcsán) és tragikusan heroikus utópizmusából.

Amit ők gondoltak orvosságnak a térség bajaira, azt 1945-ben (1947-ben?) végképp elmosta az idő, jöhetett Révai József, aki mindent megmagyarázott, persze évente máshogyan és más-más célból. Szesztay Ádám dolgozata azért nem képes túl sokat hozni, mert Révairól e téma kapcsán nincs mit igazán mondani. Ha ő – *látszólag* a nemzeti téma okán – kinyitotta a száját, vagy kezébe vette a tollat, akkor szeme előtt a legutóbbi párthatározat vagy a készülődő hatalmi szándékú taktikai terv lebegett, semmi más. Kommunista volt, aki kísérleti terepnek tekintette Magyarországot és a magyarságot egyaránt. Ha az „irányvonal” követelménye úgy hozta, akarhatott is némi revíziót (a két világháború között maga a kommunista párt egyáltalában nem ódzkodott ettől, hiszen azzal a magyar munkásmozgalom megerősödött volna – a romániai pártot például szinte csak erdélyi magyarok alapították 1921-ben), ha meg az irányvonal úgy hozta, akkor nem, s az 1948-ra megvalósult béketáborban miért hozta volna „úgy”. Jól mondja a szerző: Révai József soha nem a maga véleményéről számolt be, hanem mindig a párt éppen adott felfogásáról tudósított. Sztálin halálakor például azt tartotta fontosnak elmondani – egy kissé máshogy fogalmazva az itthoni és egy kissé máshogy a „közös” pártlapban –, hogy a nagy tanító hozta el azoknak a népeknek a barátságát, akiket korábban (például 1945 és 1948 között!) az imperialisták állandóan egymás ellen uszítottak.

Van azonban egyéb tanulsága is ennek a könyvnek. A szerkesztő is utal arra a sajátosságra, hogy a portrék nyomán fölrajzolható alakulástörténet egyben a fokozatos „önkorlátozás” története is. 1920-tól előre haladva az időben a totális revíziótól az optimális revízió át a különböző konföderációs elképzelésekig és az etnikai határok szűkített óhajáig vitt az út kitérőkkel (a bécsi döntések korában

természetesen új lett a helyzet), változatokkal és zökkenőkkel, de a *tendenciára* nézvést következetesen, még abban is, hogy a fiatalabb véleményformálók lettek általában az „engedékenyebbek”. Ez utóbbi remény – az etnikai revízió – még 1945 után is pislákolni látszott rövid ideig (főleg a Kisgazdapárt hangoztatta), de Párizs (Trianon, mínusz három falu) után csak a kisebbségvédelem gondolata maradhatott meg nekünk, az sem sokáig. Akár egy fokozatos „kiszorulás-történetként” is fölfogható hát a magyar politikai gondolkodás Trianonhoz fűződő története, amely mi másról is vallhatna, mint a század és a magyar történelem kapcsolatának könyörtelen törvényszerűségéről. Egy trauma személyekre szabott utóéletéről is beszél így ez a gyűjtemény, hiszen tagadhatatlan, hogy az a tudatszűkítő sokk, amely a nemzetet érte, a koncepciókat megfogalmazni kísérőkben is – kivéve persze Révait – benne munkált. Az emlegetett *historiai dugóbúzó*, amibe nemcsak a magyar, de az egész térség tudata belekerült, ma is pörget bennünket. Erről a tanulmányok már nem szólhatnak, de úgy lehet, amíg a történettudományban (a magyarban) az a békeszerződés szép lassan a helyére kerül, addig Kelet-Közép-Európa népeinek tudatában (a magyarban is) egyre reménytelenebb, hogy a helyére kerüljön (a felejtés „posztmodern” módija nem azonos ezzel). A Bibó István által emlegetett egyensúlyzavarból következő, kölcsönösen hisztérikus „készenlétek” (félelmek) ma is determinálják a hátsó gondolatoktól – és azok föltételezésétől – szabadulni képtelen szándékokat, a nemzetféltés ösztöne vagy a nemzetteremtés görcsös vágya (meg persze a globalizációs világ szívóerejére válaszoló, ész nélküli „modernizációs” igyekezet) továbbra is a vagy-vagy hamis alternatívájába taszítja *baza és baladás* boldogabb időkben és boldogabb tájakon oly természetes egymásrautaltságát. Románok, szlovákok, szerbek és magyarok számára Trianon egy történelmi frusztráció jelenvaló emlékezete, s ezért nem képes olyan történetté válni, amelyről elmondható lenne: tudjuk róla a valóságot (ez *lenne* nemzeti identitásunk alapkövetelménye), ugyanakkor *mindannyian* fölfogjuk azt is, hogy (csak!) a megemésztetlen emóciókkal való élet a cselekvést – és egymás értékeinek a megbecsülését – gátló, tudattorzító léthelyzetet örökítheti csupán tovább és tovább. Ama békediktátum ugyanis nemcsak a határokat zúzta széjjel, nemcsak a vámhatárok sokaságát hozta létre, tovább szegényítve a már amúgy is szegényeket, hanem szabad emberként és patriótaként való létezésünket is bénítja a mai napig. Nyomorúságunk is kölcsönös, hiszen Trianon – hiába történt majd nyolc évtizede, s hiába szabadabb ma a róla való beszéd – az egészséges nemzettudatok kialakulását és a térség polgárosodását *együtt* tette és teszi majdnem lehetetlenné. (*Osiris Kiadó, 1998*)